

УДК 339.9 (477)

В. М. Шемаєв,*доктор військових наук, професор,
головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень,***В. М. Бегма,***доктор економічних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень*

Реформування оборонної галузі України в контексті посилення економічного потенціалу держави

У статті розглянуто проблемні питання посилення економічного потенціалу України шляхом реформування та розвитку підприємств оборонної галузі, висвітлено організаційно-правові та економічні чинники, які стримують розвиток оборонно-промислового комплексу, причини недостатньо ефективного військово-технічного співробітництва України з іноземними державами. У рамках Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу до 2021 року запропоновано в основу реформування та розвитку підприємств оборонної галузі України покласти заходи, спрямовані на реструктуризацію, реорганізацію та корпоратизацію підприємств, забезпечення фінансового оздоровлення підприємств, імпортозаміщення, інтеграцію науки та виробництва, вдосконалення системи стандартизації, уніфікації та управління якістю продукції, кадрове забезпечення підприємств оборонно-промислового комплексу.

Ключові слова: воєнне кейнсіанство, економічний потенціал, підприємства оборонної галузі, кластеризація, корпоратизація, фінансове оздоровлення, інвестиції, імпортозаміщення.

© В. М. Шемаєв, В. М. Бегма, 2017

Постановка проблеми. В умовах гібридної агресії з боку РФ особливого значення для України набуває загальна проблема досягнення балансу: з одного боку, забезпечення обороноздатності країни, з другого – обґрунтування витрат на потреби оборони й розвиток підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК), які не були б надмірним тягарем для економіки держави, а навпаки, сприяли б її економічному зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблеми, свідчить, що дослідження у воєнно-економічній сфері здійснювали В. Горбулін, В. Бадрак, О. Величко, В. Горovenко, Б. Демидов, С. Згурець, І. Іванова, О. Свергунов, В. Тютюнник, М. Шевцов, А. Шевцов, В. Шеховцов, Ю. Шимов та ін. [1–8].

Невирішена частина загальної проблеми. Разом з тим потребує наукового обґрунтування низка проблемних питань, які залишають неврегульованими, пов'язаних із досягнення балансу між забезпеченням потрібного рівня економічного та фінансового забезпечення обороноздатності країни й можливостями забезпечення економічної стійкості країни та розвитку її економічного потенціалу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів реформування й розвитку підприємств оборонної галузі України в умовах гібридних загроз.

Виклад основного матеріалу. Військовий конфлікт на сході України став потужним стресом для її економіки, оскільки низка галузей, пов'язаних зі споживчим ринком, зазнала суттєвих втрат. За цих умов відновлення воєнного потенціалу України може сприяти зростанню її економіки завдяки зміцненню ОПК, розвитку виробництва товарів подвійного використання, а також галузей, орієнтованих на обслуговування армії.

Основною особливістю реалізації військово-технічної політики у 2017 р. є запровадження нового механізму трирічного планування державного оборонного замовлення (ДОЗ), що базується на прогнозованості витрат державного бюджету на оборону та є частиною середньострокового економічного планування. Завдяки ухваленню цього рішення підприємства – виконавці оборонного замовлення отримали можливість раціонально планувати завантаження виробничих потужностей, а державні замовники – власні потреби та ресурси. У 2017 р., порівняно з попереднім роком, було збільшене фінансування потреб державних замовників із загального фонду державного бюджету. Водночас відмічається часткове недофінансування програм з ремонту, модернізації й розробок озброєння, військової та спеціальної техніки.

Ще однією важливою особливістю реалізації військово-технічної політики у 2016–2017 рр. став зростаючий внесок у виконання ДОЗ приватних підприємств. За останні роки сформувалися фактично вже рівнозначні за можливостями, але, безумовно, різні за спеціалізацією, державний сектор оборонної промисловості (ДК «Укроборонпром», підприємства ДКАУ та ін.) та приватний

сектор (ПАТ «Мотор Січ», ХК «Укрспецтехніка», корпорація «Таско», НВФ «Адрон», ПрАТ «Завод “Кузня на Рибальському”», ПАТ «АвтоКраз», НВП «Атлон Авіа» та ін.). До виконання ДОЗ залучені 134 підприємства ДК «Укроборонпром», 30 підприємств «Ліги оборонних підприємств» і 394 підприємства, які залучені ДК «Укроборонпром» у рамках реалізації програми імпортозаміщення [9]. За оцінками Міністерства оборони та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, серед майже 300 підприємств, які у 2016 р. брали участь у виконанні ДОЗ, співвідношення між державними і приватними підприємствами складало, приблизно 50% на 50%.

Активне залучення до виконання ДОЗ приватного сектора на основі впровадження механізму державно-приватного партнерства – це новий тренд у формуванні майбутнього обличчя ОПК України, який реалізує на практиці європейський напрям формування оборонної галузі.

Разом з тим, збільшення видатків на оборону України, як свідчить світовий досвід, може призвести до дисбалансу між військовим і цивільним секторами економіки. Сьогодні багато фахівців уже відкрито визнають, що військові витрати є суттєвим чинником стабілізації американської економіки, причому цю функцією вони виконують протягом десятиліть, хоча це рідко береться до уваги. Особливо відчутною «буферна функція» військового бюджету стає помітною в гострих кризових ситуаціях, коли за його допомогою вдається стримати провал країни в загальноекономічний колапс.

Для України вимушена ремілітаризація економіки теж відкриває суттєві можливості, зумовлені збільшенням виробництва товарів військового призначення та розширенням відповідного експортного потенціалу. У перспективі розвиток військових технологій та їх використання для цивільного сектора здатні забезпечити потужний імпульс економічного зростання і створити низку позитивних макроекономічних ефектів, зокрема:

- **пожвавити розвиток наукового та інноваційного потенціалу національної економіки.** Наукові організації та підприємства вітчизняного ОПК, котрі створюють наукомістку продукцію не лише військового, а й подвійного, а також цивільного призначення, здатні відіграти роль локомотива в освоєнні передових технологій ХХІ століття й у реалізації великих промислових проектів в інтересах інноваційного розвитку української економіки;

- **стимулювати розвиток цивільних галузей вітчизняної промисловості за принципом «ланцюгової реакції» внаслідок збільшення бюджетних видатків на оборону.** Необхідність збереження видатків на оборону на рівні не менше 5% від ВВП через збройну агресію на сході України зумовлює зростання попиту на продукцію вітчизняного машинобудування й частково компенсує втрати від зниження цінової кон'юнктури при експорті сировини на зовнішніх ринках;

- **активізувати імпортозаміщення технологій, послуг, товарів, комплектуючих виробів і матеріалів**

виробництва Російської Федерації. Для подолання залежності оборонної промисловості України від імпорту товарів з РФ ДК «Укроборонпром» ініціював відповідну програму імпортозаміщення, де критична залежність від продукції російського виробництва долається як за рахунок власних можливостей підприємств концерну, так і через кооперацію промислових підприємств України.

Зазначені можливості отримання позитивних макроекономічних ефектів зумовлюють подальші напрями реформування та розвитку оборонної галузі. Передусім це стосується нормативно-правового забезпечення діяльності підприємств, залучених до виконання ДОЗ. У червні 2016 р. набув чинності Закон України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» [10]. Він визначає особливості здійснення процедур закупівлі товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони в особливий період, у період проведення антитерористичної операції, в період введення надзвичайного стану, що дасть можливість оптимізувати і значною мірою поліпшити логістичне забезпечення потреб оборони; у березні 2017 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму виробництва боєприпасів та продуктів спеціальної хімії на період до 2021 року [11].

На основі положень Державної програми розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року, Концепції Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2020 року та Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період до 2020 року Кабінет Міністрів України 24 травня 2017 р. затвердив Державну цільову програму реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу до 2021 року [12].

Зокрема, передбачається **корпоратизація підприємств**, а саме: ДП «Антонов», ДП «Завод 410 ЦА», ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод», ДП «Дослідно-конструкторське бюро авіації загального призначення», ДП «ВО “Карпати”». 11 травня 2017 р. Кабінет Міністрів України вже видав відповідне розпорядження щодо погодження корпоратизації ДП «Антонов» та ДП «Завод 410 ЦА». Для досягнення стратегічних цілей та виконання основних завдань Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК планується сформувати п'ять галузевих кластерів: авіабудування та авіаремонту; бронетанкової, автомобільної та спеціальної техніки; спеціального приладобудування; високоточного озброєння та боєприпасів; кораблебудування та морської техніки.

Упродовж зазначеного періоду були вжиті заходи, спрямовані на **фінансове оздоровлення** низки оборонних підприємств. Разом з тим, успішна діяльність українського ОПК у ринкових умовах неможлива без залучення значних фінансових ресурсів, у тому числі й через іноземні інвестиції. Залучення інвестиційних, кредитних та інших ресурсів в оборонну промисловість має розглядатись як один з пріоритетних напрямів державної політики.

Досвід провідних країн світу, зокрема країн Центральної та Східної Європи, свідчить про використання ними різноманітних механізмів залучення фінансових ресурсів в оборонну промисловість, а саме:

- створення сприятливих інвестиційних умов через надання пільг і преференцій підприємствам ОПК шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів;
- підтримки співробітництва з іноземними підприємствами, в тому числі шляхом створення спільних компаній зі збереженням державного контролю за стратегічними підприємствами (продаж не більше 25–49% акцій);
- активної діяльності на фондових ринках.

Проте на сьогодні залучення іноземних (приватних) інвестицій в український ОПК наражається на низку проблем, пов'язаних з недосконалістю нормативно-правового та організаційного забезпечення захисту інтересів інвестора. Наприклад, наявність законодавчих обмежень ускладнює процедуру створення спільних з іноземними партнерами підприємств у сфері ОПК, якщо українське підприємство не підлягає приватизації (чинним Декретом Кабінету Міністрів України № 24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31 грудня 1992 р. [13] встановлене обмеження можливості державних підприємств бути засновниками підприємств будь-яких організаційних форм і видів, господарських товариств чи кооперативів). Це значно знижує привабливість вітчизняного ОПК для іноземних інвесторів та обмежує їхню участь у розвитку науково-промислового потенціалу оборонної промисловості. Законодавче врегулювання цього питання має стати невідкладним.

Аналіз діяльності провідних світових виробників зброї показує, що одним з **надважливих джерел залучення інвестицій є фондовий ринок**, а зростання капіталізації цих виробників є одним з базових критеріїв економічного успіху. В Україні цей інструмент інвестування в розвиток ОПК практично не використовується. Основними причинами цього є передусім державна форма власності українських оборонних підприємств і нерозвиненість фондового ринку України. Для залучення інвестицій в ОПК України через механізми фондових ринків потрібно створити відповідні умови.

Для досягнення визначених цілей необхідно провести **заходи з реструктуризації підприємств**, ліквідації нерентабельних підприємств або приєднання їх до інших суб'єктів господарювання, реалізації надлишкових потужностей, перепрофілювання основних видів діяльності підприємств тощо. Надалі потрібне активне акціонування оборонних підприємств, запровадження механізмів корпоративного управління зазначеними підприємствами.

В оборонно-промисловій сфері, як правило, для фінансування конкретних проектів об'єднуються навіть інші країни, зацікавлені в реалізації цих проектів. Тому для реалізації потенціалу українського ОПК потрібно також знайти союзників серед держав – передусім нових

членів НАТО, зацікавлених у подібній оборонній кооперації. Таким союзником може стати, наприклад, Польща, яка є стратегічним партнером України, але наші відносини в оборонно-промисловій сфері на сьогодні є досить обмеженими.

Залишаються проблемні питання стосовно прав приватних підприємств на інтелектуальну власність при виконанні ДОЗ. Приватні підприємства – розробники озброєння та військової техніки (ОВТ) в Україні нині не мають правових гарантій з обов'язкової виплати роялті за власні розробки, у тому числі виконані не за державні кошти. Це не заохочує приватний сектор до інвестицій та інновацій в оборонній промисловості. Розв'язання згаданих проблем можливе в рамках коригування Закону України «Про державне оборонне замовлення» або в положеннях нового Закону України «Про створення та виробництво озброєнь і військової техніки».

З метою подолання залежності від імпорту Російської Федерації товарів військового призначення та подвійного використання на державному й корпоративному рівнях створений Загальнонаціональний реєстр імпортозаміщення та кооперації. Розробляється нормативно-правова база з функціонування цього реєстру. За оцінкою експертів, програма імпортозаміщення в ОПК України станом на початок 2017 р. реалізована на понад 56%, а стосовно основних зразків ОВТ, включених до державного оборонного замовлення, на 85%. З урахуванням зазначеного, першочерговими кроками в розв'язанні проблеми імпортозаміщення є:

- залучення промислового потенціалу вітчизняних підприємств усіх форм власності;
- підвищення інформаційного забезпечення (формування каталогу продукції (робіт, послуг) для підприємств ОПК, а також ознайомлення з Головним каталогом НАТО з логістики (NATO Master Catalogue of References for Logistics);
- перехід на нові сучасні матеріали й елементну базу під час виробництва нового та модернізації існуючого ОВТ;
- науково-технічне супроводження імпортозаміщення та створення центрів технічної компетенції;
- підготовка законодавчих ініціатив щодо врегулювання та підвищення ефективності механізмів імпортозаміщення (надання преференцій підприємствам-виробникам, створення спільних підприємств, проведення стандартизації процедур імпортозаміщення);
- розвиток військово-технічного співробітництва з країнами НАТО та ЄС з метою вирішення питань диверсифікації.

Для реалізації політики **інтеграції науки та виробництва** на базі ДК «Укроборонпром» створено інвестиційну Платформу розвитку інновацій як своєрідний майданчик для об'єднання експертів з оборонних технологій, розробників, авторів ідей і стартапів, представників інвестиційних фондів і силових відомств. Обов'язковою умовою забезпечення інноваційного розвитку оборонної промисловості України є також налагодження тісної

співпраці між виробниками військової продукції, її замовниками та науковими організаціями.

Одним зі шляхів залучення додаткових фінансових ресурсів та збільшення інвестиційної привабливості підприємств ОПК України може бути створення технологічних парків в оборонній галузі. Основною метою такої форми об'єднання передусім науково-виробничого потенціалу держави є забезпечення швидкої реалізації інноваційних наукових розробок.

З метою впровадження міжнародних стандартів корпоративного управління в оборонну промисловість України започаткована розробка **корпоративної системи стандартизації**.

На сьогодні досить очевидним є те, що без наявності **нової генерації кадрів** з високим рівнем підготовки неможливо забезпечити інноваційний розвиток оборонної промисловості України. Потрібні спеціалісти у сфері розробки та реалізації високих технологій, які можуть комплексно поєднувати дослідницьку, проектну і підприємницьку діяльність, спрямовану на організацію високоефективних виробничих структур і здатні створювати конкурентоспроможну продукцію.

Висновки

Відновлення втраченого та створення нового оборонного потенціалу України сприятиме розвитку сучасних технологій та їх використанню для цивільного сектора, що забезпечить потужний імпульс економічного зростання і матиме низку позитивних макроекономічних ефектів.

Розвиток українського ОПК, оновлення його технологічної бази неможливі без значних інвестиційних ресурсів, котрі, як показує іноземний досвід, можуть залучатися через прямі іноземні інвестиції в різноманітні оборонні проекти, створення спільних підприємств із іноземними компаніями, фондовий ринок, на якому будуть представлені акції наукомістких оборонних підприємств, і довгострокове державне оборонне замовлення на продукцію ОПК.

Проблемними питаннями інвестиційної діяльності в ОПК є:

- недосконале нормативно-правове та організаційне забезпечення;
- незадовільний фінансовий стан підприємств і організацій ОПК;
- поступове, але неухильне відставання від світового рівня розвитку;
- фізичне та моральне зношення основних фондів підприємств до критичного стану;
- старіння кадрів оборонних підприємств і організацій.

Важливим аспектом підвищення інвестиційної привабливості вітчизняних підприємств є освоєння ними стандартів НАТО. Враховуючи, що в оборонно-промисловій сфері для фінансування конкретних проектів об'єднуються ті держави, які зацікавлені в реалізації цих проектів, перспективним в ракурсі євроатлантичного

курсу України є залучення інвестицій через створення спільних підприємств з країнами – членами НАТО.

В основу створення технологічних парків має бути покладена координація діяльності та співробітництва таких головних ланок, як наука, вища школа, державний сектор, виробництво, приватні компанії, місцеві та регіональні органи управління.

Перелік літератури

1. *Горбулін В. П.* Вхідження ОПК України в європейський оборонно-промисловий простір / В. П. Горбулін, В. С. Шеховцов, А. І. Шевцов // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 5–10.
2. *Бадрак В.* Особливості реформування збройних сил та оборонно-промислових комплексів країн Центральної та Східної Європи: аналітичне дослідження / В. В. Бадрак, С. Ю. Гончаров, А. В. Міхненко; під заг. ред. В. В. Бадрака. – К.: ЦІАКР, 2014. – 192 с.
3. *Бадрак В. В.* Експорт ХХІ: ставки на технології / В. В. Бадрак // Дзеркало тижня. – 2003. – № 2. – С. 8–13.
4. *Бадрак В. В.* Найсекретніший ринок / В. В. Бадрак // Контракти. – 2003. – № 43. – С. 3–7.
5. *Величко О. Ф., Демідов Б. О., Науменко М. В.* Методичний підхід до обґрунтування доцільності модернізації зразків озброєння і військової техніки в рамках військово-технічного співробітництва з іноземними державами / О. Ф. Величко, Б. О. Демідов, М. В. Науменко // Системи озброєння і військова техніка. – 2008. – № 2. – С. 26–29.
6. *Свергунов О. О.* Управління експортною політикою у сфері військово-технічного співробітництва в умовах криз: світовий досвід та Україна / О. О. Свергунов // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 3. – С. 166–176.
7. *Бегма В. М.* Перспективи України щодо експорту технологій виробництва товарів військового призначення та подвійного використання як інноваційного напрямку розвитку вітчизняної економіки / В. М. Бегма, Б. П. Щеглюк // Проблеми науки. – 2013. – № 12. – С. 21–27.
8. *Панасенко Д. А.* Резерви підвищення конкурентоспроможності українського військового бізнесу на світовому ринку озброєнь / Д. А. Панасенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12 (91). – С. 120–125.
9. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». – К.: НІСД, 2017. – 928 с.
10. Закон України «Про особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб оборони» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 24. – Ст. 488. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1356-19>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України № 197-3 «Про затвердження Державної цільової програми виробництва боєприпасів та продуктів спеціальної хімії на період до 2021 року» від 29 березня 2017 р.
12. Постанова Кабінету Міністрів України № 366-6 «Про затвердження Державної цільової програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2021 року» від 24 травня 2017 р.
13. Декрет Кабінету Міністрів України № 24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31 грудня 1992 р.